

Резюме

В статті определено поняття методології, рассмотрена методологія науки теорії державства и права и юридической науки в целом. Определены методы исследования формы правления.

Ключевые слова: методологія, метод, форма правления, научное исследование, диалектика, категория, способ, прием.

Summary

In article the concept of methodology is defined, the methodology of a science of the theory of the state and the right and jurisprudence as a whole is considered. Methods of research of a form of government are defined.

Key words: methodology, a method, a form of government, scientific research, dialectics, a category, a way, reception.

Отримано 10.07.2009

О. І. ЧАПЛЮК

Оксана Іванівна Чаплюк, здобувач Київського університету права НАН України

МІЖНАРОДНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ

Правотворчість – це складний, розгалужений та неоднорідний процес, який вимагає всебічного дослідження та якісного оновлення всіх інституцій, що забезпечують створення ефективних правових норм не лише національного, а й міжнародного права. Проблеми правотворчості (як міжнародної, так і національної) здавна привертала пильну увагу науковців.

Ще понад чверть століття тому науковці активно вивчали проблеми правотворчості. Деякі аспекти правотворчої діяльності досліджувалися в наукових працях І. Л. Брауде, Д. А. Ковачева, А. Нашиц, А. С. Піголкіна, Ю. О. Тихомирова.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. інтерес до вивчення проблематики правотворчості зростає, що відобразилося у працях С. С. Алексєєва, М. В. Ралдугіна, В. В. Степаняна. Однак і на сучасному етапі визначення сутності та генезису правотворчості не втратили своєї актуальності, про що свідчить існування різноманітних поглядів та підходів у наукових розробках та статтях О. Ющика, О. Зайчука, Н. Пархоменко.

Актуальність означеної теми наукового дослідження зумовлена, насамперед, необхідністю оновлення законодавчої бази України в контексті її гармонізації із нормами міжнародного права. На сьогодні правотворчість як процес творення норм права є досить важливим, складним явищем, яке потребує певного переосмислення та вироблення ефективних, наукового обґрунтованих шляхів свого вдосконалення. У результаті правотворчості формуються і приймаються ті правові норми, які відповідають сучасному рівню суспільних відносин і сприяють їхньому прогресивному розвитку.

Метою цього дослідження є визначення поняття правотворчості та виокремлення самостійних ознак міжнародної правотворчості. Окрім того, в межах цієї роботи ми спробуємо з'ясувати значення міжнародної правотворчості як самостійної категорії в контексті засобу формування норм міжнародного права.

Розуміння поняття правотворчості в науці змінювалося, оскільки відбувався розвиток суспільних відносин і відповідно виникала необхідність зміни тих регулятивних правових принципів, які їх регулювали.

Починаючи з 60-х років ХХ ст. уже формується певне уявлення про правотворчу діяльність, яка відповідно відображала специфіку тих суспільних відносин, які існували в той час.

В основному під поняттям правотворчості розуміли форму державного управління суспільством, що виражається в діяльності органів держави, громадських організацій, у різних формах безпосередньої демократії спрямованих на встановлення, зміну або скасування правових норм за уповноваженням або з санкції держави¹.

У подальшому згадана категорія набуває оновленого розуміння та визначається як процес, що виражає волю народу і спрямований на досягнення цілей розвитку суспільства, а також є діяльністю держави і громадських організацій по виявленню потреб нормативного правового регулювання суспільних відносин і створенню відповідно до цих потреб нових правових норм, заміни або скасуванню чинних².

Отже, для розуміння сутності правотворчості вчені виокремлюють нові характерні риси цього явища, до яких, зокрема, відносять:

- правотворчість є процесом, який виражає волю народу;
- правотворчість характеризується спрямованістю на досягнення цілей розвитку суспільства.

Таким чином, можливо підсумувати, що поступово втрачається класова ознака правотворчості, яка була домінуючою у поглядах вчених-правників у 70-х роках ХХ ст.

Пізніше явище правотворчості розглядається як процес пізнання, вивчення, оцінки правових потреб суспільства і держави, які потребують правового регулювання, формування та прийняття правових актів уповноваженими суб'єктами в межах відповідних процедур.

А тому можливо виокремити нові риси, яких набуває правотворчість під час такої трансформації:

- пізнання, вивчення, оцінка правових потреб суспільства і держави, які можуть і мають бути врегульовані правом;
- прийняття правових актів у межах відповідних процедур.

Отже, можна зробити висновок, що з розвитком суспільних відносин, правотворчість набуває все нових і нових рис, що підтверджує:

- по-перше, складний сутнісний характер та внутрішній зміст правотворчості;
- по-друге, змінний характер правотворчості, що залежить від специфіки розвитку суспільних відносин на відповідному етапі розвитку суспільства;
- по-третє, відсутність однакових поглядів правознавців на проблематику визначення поняття правотворчості та виокремлення його характерних ознак;
- по-четверте, необхідність наукового переосмислення сутності та значення правотворчості в контексті сучасних потреб розвитку суспільства і держави.

У сучасній науковій літературі відсутній єдиний загальнозживаний підхід до визначення поняття правотворчості, тому доречно було б розглянути декілька підходів, які існують в сучасній юридичній науці, що стосуються розкриття цього поняття.

О. Ф. Скакун розуміє під правотворчістю правову форму діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язану із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм. Правотворчість виражається у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів³.

Деякі науковці вважають, що правотворчість є напрямом діяльності держави, який пов'язаний із офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни доповнення та скасування, що спрямована на створення та вдосконалення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, які регулюють суспільні відносини. Підтримує цю точку зору і С. А. Комаров, який розуміє під правотворчістю вид державної діяльності, в результаті якої воля народу зводиться до закону, виражається в нормі права, у певному джерелі права⁴.

С. В. Бошно зазначає, що правотворчість – це процес створення й розвитку чинного права як єдиної внутрішньо узгодженої системи загальнообов'язкових норм, що регу-

лює суспільні відносини. Правотворчість – це спеціальна діяльність зі встановлення правового регулювання, яка має офіційне значення⁵.

Підсумовуючи зазначене вище, на нашу думку, під правотворчістю слід розуміти процес, пов'язаний із створенням правових норм, за ініціативою уповноважених на те державою органів, та спеціальних суб'єктів в особі народу, які відповідно мають діяти лише в межах процедури, встановленої нормативно-правовими актами.

Отже, правотворчість – це дійсно складний процес, змістом якого є процедура створення правових норм, які в завершальній стадії формують право. У процесі правотворчості формуються і затверджуються лише ті правові норми, які відповідають сучасному рівню суспільних відносин і сприяють їхньому прогресивному розвитку.

Крім правотворчості в теорії права виділяють і міжнародну правотворчість, яка є комплексним, багатоаспектним та багаторівневим явищем та потребує аналогічного дослідження, визначення поняття, а також виокремлення характерних рис та особливостей, які притаманні цьому явищу.

Міжнародна правотворчість є явищем не новим в науці, оскільки перші ознаки (прояви) цієї діяльності починають з'являтися з появою державних утворень, які прагнуть розвитку, що неможливо зробити без відповідної співпраці з країнами-сусідами, та яка проявляється в укладенні договорів між державами. Зокрема, у період розвитку Київської Русі починають з'являтися одні з перших міжнародних договорів князів з чужоземними державами, наприклад договори Київської Русі з Візантією, які регулювали відносини війни і миру, впорядковували торговельні відносини між державами та були регулятором й іншим важливих аспектів взаємодії держав⁶.

У подальшому міжнародна правотворчість оформляється в уніях Кревській, Горodelській і Люблінській, відповідно до яких було оформлено союз, а пізніше і злиття Литви і Польщі в одну державу – Річ Посполиту, в договорі між Військом Запорозьким і Москвою тощо, який отримав назву «Березневі статті», 1658 р. договір про унію України з Польщею та Литвою (Гадяцький договір) тощо.

Отже, регулювання всіх міждержавних відносин здійснювалося за допомогою певного міжнародного документу, який не лише активно використовувався в ті часи, а й набув свого розвитку і активного використання в подальшому, особливо в період Першої та Другої світової війни, коли було укладено Гаазькі конвенції 1899-1907 рр. у галузі законів і звичаїв війни, Статут Ліги Націй 1918 р., Версальський мирний договір 1919 р. Міжамериканська конвенція про права та обов'язки держав 1933 р.

Отже, можна погодитись з О. О. Мережко, що міжнародна правотворчість все більше набуває поширення і є історично мінливим явищем, що зумовлюється поглибленням міждержавного співробітництва і характеризується:

- появою багатосторонніх міжнародних відносин, що потребують свого юридичного оформлення та правової регламентації у вигляді відповідних міжнародних документів;
- створенням на базі багатосторонніх міжнародних договорів перших міжурядових організацій;
- поширенням діяльності міжнародних конференцій і конгресів, на яких приймають багатосторонні договори;
- правом міжнародних організацій укладати договори з державами⁷.

На сучасному етапі міжнародна правотворчість не втратила своєї актуальності та характеризується значним зростанням кількості та появою нових видів міжнародних договорів, наявністю договорів загального характеру, які містять загальний інтерес для всіх держав.

У зв'язку з ускладненням міжнародних зв'язків виникає ще більше коло питань міжнародного рівня, які прямо чи опосередковано охоплюють інтереси кожної з держав і які потребують правового регулювання та знаходження спільного інтересу (компромісу) для їх вирішення, що проявляється в контексті співпраці держав.

Це співробітництво проявляється в різноманітних сферах: політичній, економічній, соціальній, культурній, науково-дослідній охоплюючи такі важливі питання як війни і миру, дружби, вирішення різноманітних конфліктів, надання різнобічних послуг та

взаємодопомоги як у сфері торгівлі, так і обміну інформацією, вирішення проблем захисту навколишнього природного середовища.

Цей перелік співпраці окреслити неможливо, адже, як уже зазначалося, відносини виникають у різних сферах життєдіяльності будь-якої держави, тому ці відносини, які виникають між державами при вирішенні різноманітних проблем, потребують регулювання на національному та міжнародному рівнях. Сутність міжнародної правотворчості полягає в тому, що вона є необхідним засобом формування норм міжнародного права такими суб'єктами, які мають право на здійснення відповідних правотворчих дій.

Як зазначає В. Г. Буткевич, міжнародна правотворчість – це активно творча діяльність суб'єктів міжнародного права щодо формування правової норми через узгодження державних інтересів, волі (позицій)⁸.

Відповідно до цього визначення під сутністю міжнародного правотворчого процесу він розуміє узгоджене волевиявлення держав та інших суб'єктів міжнародного права. Держави та інші утворення, які беруть участь у міждержавних відносинах і створюють норми міжнародного права, на міждержавному рівні узгоджують в процесі міжнародної правотворчості свої волевиявлення. Таким чином, цей вчений визначає, що основним суб'єктом правотворчого процесу є держава. Однак, на нашу думку, досить важливу роль у правотворчому процесі відіграють і міжнародні організації, організаційно-правову основу яких складають їх установчі акти, тобто статuti, де закріплені основні положення щодо їх діяльності у правотворчому процесі.

В юридичній науці існує думка про те, що вони наділені спеціальним статусом відносно кола укладення договорів, тобто вони характеризуються вузькою, а не загальною компетенцією і мають право укладати лише окремі види договорів з іншими суб'єктами міжнародного права⁹.

Ця думка заслуговує на увагу, але необхідно зазначити, що міжнародні організації все-таки мають достатньо суттєвий вплив на рівень розвитку міжнародної правотворчості, оскільки беруть участь у формуванні норм міжнародного права шляхом укладення міжнародних договорів, хоча і не з усіх питань, а лише в тих межах, які передбачені установчими документами цих організацій.

Окрім цього статuti деяких міжнародних організацій взагалі можуть не вміщувати положень щодо договірної діяльності, однак, це не перешкоджає їм укладати окремі різновиди багатосторонніх договорів з різними суб'єктами міжнародного права.

Отже, якщо виходити з позицій відносно кола питань, які вирішуються шляхом укладення міжнародних договорів, то держава дійсно має загальну компетенцію щодо укладення різного роду договорів. Разом з цим дія міжнародних організацій у цій сфері певним чином обмежується їх установчими документами, проте зазначене не знижує важливості статусу міжнародних організацій як одного з основних суб'єктів здійснення міжнародної правотворчості в цілому.

На сьогодні певний вплив на рівень розвитку міжнародної правотворчості мають фізичні особи, громадські організації, міжнародні неурядова організації, які можуть виступати з договірною ініціативою, але вони не можуть представляти державу в сфері міжнародних відносин. Результати їхньої ініціативної діяльності не мають зобов'язального характеру для держав.

Отже, міжнародна правотворчість характеризується достатньо широким колом суб'єктів, які беруть як пряму участь в цьому процесі, і результати діяльності цих суб'єктів є обов'язковими, так і опосередковану, коли результати діяльності не мають обов'язкового характеру, але впливають на розвиток міжнародної правотворчості.

Як правило, міжнародна правотворча діяльність здійснюється в межах певного процесу, який полягає у виникненні правотворчої ініціативи, створенні проекту міжнародного документу та узгодженні позицій всіх суб'єктів, які беруть участь у формуванні необхідної норми і в кінцевому результаті прийнятті та затвердженні відповідного акта, який буде мати обов'язкову юридичну силу для тих суб'єктів, які брали участь в його створенні та схваленні.

Отже, можливо зробити висновок, що міжнародна правотворчість характеризується наступними ознаками:

- історичним розвитком, тобто здатністю відповідати тим історичним періодам, в яких виникає і функціонує;
- динамічністю, можливістю оперативно реагувати і відповідати рівню розвитку суспільних відносин;
- ініціативністю, тобто наявністю у суб'єктів міжнародної правотворчості «потреби та юридичної здатності» формувати і виражати власні ідеї, які відповідають їх потребам та інтересам і виступати з пропозицією їх вираження в нормах міжнародного права;
- здійснюється уповноваженими суб'єктами, тобто чітко визначеним колом осіб, які наділені правом брати участь у процесі створення норм міжнародного права;
- процедурністю, наявністю нормативно закріпленого процесу, що встановлює порядок формування, створення і закріплення міжнародно-правових норм;
- метою, яка полягає у створенні і прийнятті таких юридичних документів, які є необхідними для врегулювання суспільних відносин, щовиникають на міжнародному рівні;
- результативністю, що проявляється в прийнятті міжнародного документа.

Отже, міжнародна правотворчість є історично мінливим, творчим, міжнародно-ініціативним процесом, який здійснюється суб'єктами міжнародного права з метою створення норм міжнародного права шляхом узгодження інтересів (позицій) зацікавлених сторін, результатом якої є прийняття міжнародного документа, що вміщує міжнародно-правові норми.

Якщо проаналізувати правотворчість як явище в цілому і міжнародну правотворчість зокрема, то можна зробити висновок про те, що ці дві категорії тісно взаємопов'язані, що проявляється у спільних і відмінних рисах.

Спільними ознаками цих двох категорій є те, що вони дійсно зумовлені історичним розвитком суспільства, динамічністю, що залежить від рівня розвитку суспільних відносин у певний період розвитку суспільства, метою, яка знаходить своє відображення у формуванні такої правової бази, що є необхідною для врегулювання суспільних відносин, наявністю певного процесу.

Відмінність полягає в тому, що якщо правотворчість націлена на створення правових норм загалом, то міжнародна правотворчість спрямована на створення норм міжнародного права, відрізняється і суб'єктний склад, який у правотворчості характеризується наявністю уповноважених державою на здійснення такої діяльності органів та спеціального суб'єкта в особі народу, то міжнародній правотворчості характерними є наявність органів, які від імені держави мають право представляти її в сфері міжнародних відносин, тобто держава, а також інші суб'єкти міжнародного права.

Виходячи із зазначеного можна стверджувати, що правотворчість є більш широким поняттям, оскільки завдяки тим нормам права, які вона формує, регулюються всі суспільні відносини, котрі потребують відповідного правового впливу, то міжнародна правотворчість у відношенні правотворчості виступає більш вузьким поняттям, що проявляється у формуванні лише норм міжнародного права, які можуть регулювати лише відносини міжнародного характеру.

Міжнародну правотворчість можна охарактеризувати як різновид правотворчості взагалі, яка відіграє особливу роль у сфері співробітництва держав, що проявляється у формуванні ефективних норм міжнародного права, як засобів регулювання міждержавних відносин.

Отже, міжнародна правотворчість є однією з необхідних умов існування правотворчого процесу в цілому, тому дослідження феноменологічних аспектів міжнародної правотворчості як самостійної категорії, слугуватиме основою для подальшого дослідження зазначеної проблематики.

¹ Правотворчество в СССР / Под ред. проф. А. В. Мицкевича. – М.: Юрид. литература, 1974. – С. 45-50.

² Научные основы советского правотворчества. – М., 1981. – С. 17.

³ Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2006. – С. 293.

⁴ Комаров С. А. Общая теория государства и права. – М., 1996. – С. 161.

⁵ Бошно С. В. Правоведение. – М., 2002. – С. 178.

⁶ Історія держави і права України: Навч. посіб. / А. С. Чайковський (кер. кол. авт.), В. І. Батрименко, О. Л. Копиленко та інші; За ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 58-62.

⁷ Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: Монографія. – К.: Таксон, 2002. – С. 24-26.

⁸ Міжнародне право: основи теорії / За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2002. – С. 412.

⁹ Мережко О. О. Вказана праця. – С. 99.

Резюме

Стаття аналізує взгляды філософів, учених-юристів относительно поняття и сущности міжнародного правотворчества. На основі такого дослідження автор дає своє визначення поняття міжнародного правотворчества, виділяєт и розкриває основні ознаки этой діяльності.

Ключевые слова: правотворчество, міжнародное правотворчество, суб'єкти міжнародного правотворчества, міжнародні організації.

Summary

The article gives the analysis of philosopher's and jurist's opinion in the concept and essence of international lawmaking process. On the basis of such research the author gives his own definition of the concept of international lawmaking process distinguish and reveal its main features.

Key words: law making process, international lawmaking process, participants of international lawmaking process, international organizations.

Отримано 15.09.2009